

Kisfaludy Atala író az egyik legősibb magyar nemesi családból származott. Édesapja Kisfaludy Mihály, katonatiszt, Vas vármegyei földbirtokos. A család távoli ágához tartozott a két Kisfaludy, Sándor és Károly is. Kisfaludy Atala jelentős irodalmi örökséget hagyott az utókorra, verseket írt, novelláiban finomság, magas fokú környezetfelidéző képesség nyilvánult meg.

A 19. században még nem volt szokásos, hogy nők olyan jelentős irodalmi alkotói pályát fussanak be, amelyet Atala élete során maga mögött hagyott. Az Atala név az író 1911-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan ismert volt – ráadásul fogalom is – Kaposvár, Budapest társasági és irodalmi életében, és családnevének említése nélkül is mindenki tudta, kiről van szó. Szülőfalujában, a Fulda-vidékéről betelepített dunai-sváb faluban, Kötcsén sem volt ez másként, még az 1980-a években is hallható volt időnként a név: „Atala”.

Egy nő belép a magyar irodalomba

Irodalmi munkásságát az irodalomtörténet jól ismeri. Nem egy unatkozó, verselgető vidéki úri hölgy képét látjuk, hanem olyasvalakiét, akinek az irodalom művelése egyszerre hivatás, életcél, önmegvalósítás. 1836-ban született, szép gyermekkorát élt meg Kötcsén, tizenhat évesen férjhez ment Szalay Károly kaposvári ügyvédhez. Fiatalasszonyként súlyosan megbetegedett. Betegágán az olasz humanista, Lodovico Ariosto verseit és színműveit olvasta és hatásukra kezdett el verseket írni. Az első a *Hölgyfutárban* (1858) jelent meg. Az elsősorban női olvasóknak szóló lap ezután megnyílt számára, 1862-ig Atala néven alatt egyik verse jelent meg a másik után (1876-ban kezdte családi nevét írásai alá jegyezni). Majd kitarult előtte több sajtóforum is: a *Divatcsarnok* (1860), a *Családi Kör* (1861–1862), az *Alföldiek Segély-Albuma* (1864), a *Fővárosi Lapok* (1868, 1870–1877), a *Vasárnapi Ujság* (1879), a *Képes Családi Lapok* (1879, 1885), a *Koszorú* (1879, 1885) és a *Hölgyek lantja* (1865) hozta írásait. Az ekkor még alapvetően férfiakból álló magyar irodalmi kör felfigyelt az akaratos, elszánt, céltudatos lányra, 1878-ban a Petőfi Társaság tagjává választotta, s ezzel ő lett az első női tag.

Miután 1862-ben férjhez ment Szalay Károly kaposvári ügyvédhez, országgyűlési képviselőhöz, Kaposvárott él. De a Szalay-házba Atala magával hozta a magyar irodalmat is, és a ház az önkényuralmi időkben társasági helyszínné is vált, majd az 1860-as évek elején a kor népszerű írójával, Szabó Richárdal (1820–1873) gyereklapot (*Gyermekbarát*) indított. A későbbi évtizedekben Atala szembetegsége miatt visszavonultabban éltek, de néha fényes fogadásokat rendeztek. Ahogy Cséby Géza írja: „1893-ban Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Fenyő Sándor, 1896-ban Hazafi Veray János, 1909-ben Ady Endre, de muzikusok, színidirektorok is megfordulnak a házban...” (CsÉBY Géza: *Somogy poetriája. Kisfaludy Atala életéből, Pannon Tükör* 2. évf. 1997, május–június, 69–72.).

1904. április 18-án a kaposvári városháza dísztermében pedig bekövetkezett a

Kaposvár irodalmi életében mérföldkövé váló esemény, a Berzsenyi Társaság megalapítása. Az elnök az ugyancsak kötcsei születésű (és rokon) Roboz István lesz, a társelnök Kisfaludy Atala és az alelnök pedig Atala lánya, a verselgető Szalay Fruzina.

A falu és költőnöje

Kötcset jóval a török kiűzése után, az egyházi feljegyzések szerint 1730. április 11-én Antal János tihanyi várkapitány alapította. Csepinszky Mária kutatásai szerint: „A török hódoltság után a falu tulajdonosa az Antal család, de nemcsak Kötcset bírták, övék volt Pócza, Csicsal és Rádpusztza is. I. Lipót király 1690. augusztus 11-én állította fel a Neoacquistica Commissio-t, az »országunk újonnan a töröktől visszafoglalt részeiben, a birtokviszonyok rendezése céljából«. Valószínű, hogy ennek tevékenysége alapján kapták meg az Antalok a kötcsei birtokot. Természetesnek tűnik, hogy a birtokból az arisztokraták és a hadi szállítók mellett a török harcokban kitűnt katonák is részesültek. [...] Az Antal családnak döntő szerepe van Kötcse történetében. A család a XVIII. század közepétől lakik itt és ez meghatározta a falu gazdasági és kulturális életét. [...] Antal János – nős Szentés Erzsébettel – vitéz katonája és jó gazda volt, kitüntette magát az 1663–64. évi hadjáratban, ekkor kapta a fent említett nemesi levelet. Fia ifj. Antal János, aki tihanyi várkapitány volt, 1703-tól kötcsei birtokos, később Somogy vármegye szolgabírája, aki testvérével Györggyel együtt kapta a birtokot, de 1726-ban már csak János a kötcsei birtokos. [...] Antal János nem lakott Kötcsen –, írja 1745-ben a római katolikus összeírás – a község a tulajdona, s ő maga másvallású és a falu »magyar evangélikus szolgálkával van betelepítve és vannak itt magyar kálvini reformátusok is«. Az evangélikusoknak van imaházuk, saját lelkészükkel és a reformátusoknak is van mesterük és imaházuk. A katolikusoknak se templomuk, se imaházuk, se iskolamesterük nincs. [...] Antal János hiába segítette a protestánsokat imaház és templom építéséhez, azt 1746-ban elvették és a református vallásgyakorlatot megszüntették. Arra, hogy Antal János – a címerszerző Antal János és Szentés Erzsébet fia – első feleségével Beck Annával és második feleségével Kiss Zsuzsannával Kötcsen laktak volna, nem találtunk adatot, ellenben gyermekeikről már igen. 1755-ben »Köcse« község templomának kegyurai »D. Joanes Antal et Gregorius Vasonyi« voltak, Antal János a fent nevezett fia Vasonyi Gergely pedig a veje. Az 1754–55. évi országos nemesi összeírásban Somogy vármegyében egyedül Antal Istvánt jegyezték fel itt lakónak.” (Csepinszky Mária: *A kötcsei nemesi családok története a XVIII–XIX. században*, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kotcse/kotcse_monografaja/pages/10nemesek_es_kuriak.htm)

Bár nincs rá adat, melyik kúriában laktak, de a falu emlékezete szerint a Magyar utca 16. szám alatt áll(hat)ott az a ház, amely Antal Jánosé volt. A falu régi lakóinak egyöntetű véleménye szerint szemben, az utca másik oldalán állott Kötcse első evangélikus temploma, fából, a német óhazai stílusban építve. Erre a pontra tehetjük

a település ősi utcásorának, a mai Magyar utcának mértani közepét. Ezt erősíti, hogy másutt is kialakult gyakorlat, hogy a földesúr a falu közepén lakik, vele szemben pedig az eklézsia áll.

Az Antal János által 1703-ban indított telepítés ugyanis a falu déli szélétől, a Somfolyó nevű mesterséges tótól indult ki, és ért ki a mai faluközépig, a Nagyhídig. Negyvenhat porta. A Magyar utca pedig ma is negyvenhat házból áll. Az pedig, hogy az ősi falu ott volt, ahol volt, az a víz jelenlétével magyarázható. A Nagyárok, német nevén a Mühlbach, a völgy alján, a Magyar utcával párhuzamosan folyik.

De vajon mi volt az a társadalmi közeg, amelynek része lett az itt megszülető Atala? Egy nagyrészt keleti frank nyelvjárást beszélő, evangélikus vallású közösség volt ez, egy multikulturális zárt társadalom, amelynek a zártsága csak a 19. század végén, a céhrendszer elhalványodásával szűnt meg. A bevándorló németek maguk sem alkottak egységes tömböt, a legnagyobb rész Fulda környékéről érkezett, de számos család Darmstadt mellől, vagy Pfalzból, Elzász-Lotaringiából és az akkor még a Szent István-i koronához tartozó Vas vármegyei Batthyány-uradalomból (Szalónak/Schlaining).

A községben már akkor élt néhány magyar család: evangélikusok, katolikusok, reformátusok: a Kovács, Dömös, Varga, Gulás, Beretz, Igali, Bor, Fonyó, Járfás, Kántás család. Mintegy tizenöt család – akik később csak apai ágon vitték tovább a magyar családneveket, anyai ágon a népesség a valóságban elsvábosodott.

A betelepülés nem egyszerre történt. Szakaszosan, hullámokban érkeztek. Voltak, akik tovább is mentek egy idő után, aztán jöttek újak, nemcsak Hessenből, hanem a német kultúrterület más övezeteiből is. Ráadásul úgy, hogy a falu „szekunder”, azaz másodlagos településnek számított, a csoportok vagy családok bizonyos időt – sokszor hat évet is – eltöltöttek Tolna és Baranya „primér” német falvaiban a betelepülés előtt. Ez a szakaszosság a falu társadalmát differenciáltabbá, egyúttal toleránsabbá alakította. A tolerancia megléte a helyi kisnemesek magatartásából is lépten-nyomon igazolható. A településen zsidók is laktak, már a kezdet kezdetén, igaz, nem nagy számban. Köznyelvként minden bizonnyal a jiddist használták, amely tudvalevőleg germán nyelv, így a mindennapi nyelvhasználatban a németek a zsidókkal nagyrészt megérthették egymást. A 19. században már belakták a falu főutcáját is, hiszen üzleteiknek ott biztosíthatták a nagyobb forgalmat; az 1870-es évekre számuk 154-re emelkedett. Tefner Zoltán tanulmányaiban 84 nevet sorol fel, viselőik az 1840-es évekig biztosan lakták Kötcsét. A többségi társadalomhoz fűződő viszony nem mutat különösebb konfliktusokat, és a Somogy Vármegyei Levéltár anyagaira támaszkova mutatja ki, hogy csak a 19. század végén, a vérvád-per kapcsán jelennek meg éles, kívülről koholt konfliktusok.

Kisfaludy Atala és a rokonságába tartozó Roboz István ezeket a konfliktusokat Kaposvárott élte át; mindketten mérsékletre intik a lakosságot. Roboz az általa szerkesztett *Somogy* című lap hasábjain az *Olajág a nagy emberek kezében* című cikkében – ha nem is veszi védelmébe a zsidókat, de – a józan álláspont elfoglalására ösztönöz.

Kisfaludy Atala még akkor is együtt élt a faluval, amikor már régen Kaposvárott lakott. A faluhoz fűződő kapocs is erős volt, de különösen bizonyos személyekhez. Ilyen volt nagymamája, Hanovszkyné Ányos Klára. *A nagymama kukulája* című írásában, mely egy kései visszaemlékezés, a faluban abszolút tekintélynek és szeretetnek örvendő Ányos Klárának állított emléket. (Az értelmező szótárak szerint a „kukulla” barátságklyát, nagy főkötőt jelent. Ányos Klárának sok ilyen főkötője volt, mindig az alkalomhoz váltogatta őket.) A nagymama szociális érzékenysége és parancsolni tudása – talán nem túlzás – a falu látens, de tényleges vezetőjévé avatta. Aki ha kell, gondoskodik, ha kell, büntet, ki hogy érdemli: „S így hatott az egész falu, az egész vidék népére; [a kukula] selymének fényes feketeségét, felmagasadó csúcsát már messziről észrevették az utcán, a rendes délutáni körut alkalmával, s mindenki tudta, hogy most az az áldott kukulás fő betekint minden házhoz, a hol bölcső reng, a hol koporsó gyászoskodik, a hol sziv fáj, a hol beteg szenved, a hol házastársak perlekednek, a hol kegyetlen szülő vagy hálátlan gyermek zavarja a házi tűzhely csendes boldogságát; betekint mindenhová, hozva a részvét mosolyát és a részvét könyét, hozva tanácsot, bátorítást, biztatást, békitést; de fenytést is megörögzött makacsság esetében [...]” (KISFALUDY Atala: *A nagymama kukulája*. In KISFALUDY Atala: *Rajzok*, Budapest, Franklin, 1879. – a továbbiakban *A nagymama*).

1848 szeptemberében, amikor a magyar kormány mozgósította a magyar nemzetet Jellasics ellen, a kölcsei svábok fellázdáltak. A kukula megjelent a fenyegetőző, káromkodó bevonulók között és rendet teremtett. Annak ellenére, hogy a forradalommal nem értett egyet, és magát Kossuthot sem tartotta valami sokra: „A végső perczekig meglehetősen csendben is ment minden, de midőn eljött az indulás órája, s a sok anya, feleség s gyermek, mind hangosan sirt és jajgatott, akkor nagyanyám még egyszer megtört hangon odakiáltott a távozóknak: »Mit Gott, Kinder!« s aztán, hogy velők együtt ne jajgasson ő is, hálószobája felé sietett, haragosan ránk mordulva: »Netek most az arany szabadság! de így van, ha holmi prókátorok avatkoznak az ország dolgába!« Aztán magára zárta az ajtót, azt mondva, hogy megjött a főfájása s aludni akar –, mi azonban jól hallottuk elfojtott zokogását” (*A nagymama*).

Fontos adalék, hogy Ányos Klára és Atala – bár a falu magyar nyelvű kisebbségéhez tartoztak – a falu népével svábul is értekeztek. Néhány ilyen töredék mutatja ezt, amely Kisfaludy Atala révén maradt meg az utókornak. „...hiszen itthon marad az Altmutter, majd gondját viseli az embernek, jószágnak s a míg ő él, nem lesznek elhagyatva a betegek, öregek és gyermekek» – vigasztalta a hadba vonuló, Kiss Lajos százados által parancsnokolt kölcsei zászlóalj. (A zászlóalj részt is vett a pákozdi csatában, Kápolnásnyék piacterén állt végig, tartalékba helyezve.)

„Tudom, hogy megérdemlem én az akasztófát, de ne tegyék azt a gyalázatot az én tisztességes nemzetségemem, úgy is megöl engem a rác vagy a horvát! Aztán ne hagyja el szegény árváimat, nagyságos asszonyom. Az a kis Willem olyan nagyon vézna, a Zoffeltye meg még járni sem tud. [Zoffeltye, azaz Zsófia.] [...] »Hoch unserm König! Hoch unserm Vaterland!« hangzott lelkesülten a felvillanyzott nem-

zetőrök ajkairól, és »Hoch unserer Altmutter!« harsogott búcsúzóra minden ajkról és minden szivből.» (Miután az Altmutter alaposan leteremtette őket.)

Vagy: „... sőt rossz nyelvek azt is suttozták, hogy egyszer még Trimmel Hanesz a sváb helység deli birájának házából is ilyesmi hallatszott a következő szavak kíséretében: »Wart’ du Kujon, majd megtanítalak én a tizparancsolatra.«” Ezt Trimmel Hanesz kilencven éves apja mondta a majd két méteres bírónak, aki 1848 zavaros évében viselte a község gondjait. (Az idézetek végig: *A nagymama*)

A porta, ahol megszülethetett

Hogy hol született Kisfaludy Atala, azt pusztán a telekkönyvi adatok és a levéltárak állagai alapján eldönteni nem lehet. Az eddigiek során összesen négy ilyen házhely, illetve kúriaépület jött számításba. Mihály Gyula felvetése alapján ez a ház a Miklós-kúria, felmerült még a Hősök tere 1. számú kúria (Hrsz. 87), amely évtizedekig iskolaként és óvodaként működött. A legnagyobb eséllyel a Sósdombi út 20. számú házat tarthatjuk Atala szülőházának, de még a tőle kissé keletebbre fekvő Antal Farkas-kúria (Hrsz. 57) is szóba jött esetlegesen az elmúlt évtizedekben.

Az egyetlen megoldásnak az látszik, ha ezeket az adatokat összevetjük a Kötcséről szóló irodalmi művekkel, elsősorban Kisfaludy Atala önéletrajzi ihletésű novelláival és Roboz Istvánnak a régi életre, az 1850-es évek Kötcséjére való visszaemlékezésével. De útmutató lehet Cséby Géza fent hivatkozott tanulmánya és a Mócsy családdal rokon Takáts Gyula költő visszaemlékezése is. Az összevetések során – kizárásos alapon – biztos következtetéshez lehet jutni, amennyiben a tényeket megfelelően csoportosítjuk.

Kisfaludy Atala a *Mikor a fecske visszatér* című írásában egy éjszakai családi együttlétet ír le, leheletfinom kontúrokkal, mély érzelmekkel, fájdalmas nosztalgiával a letűnt fiatalokkorra. A család egyik diák férfitagja, Jancsi [azaz ifj. Mócsy János] Pestre indul. Korán kell elindulni, mert hosszú az út, amíg Fehérvárra érnek, ahonnan aztán vonattal (?) folytatják az utat. Másodunkatestvére, Mici és közte szoros érzelmi kapcsolat van, az elválás előtti órákat együtt töltik a társasággal a Sósdombi utcai Mócsy kúriában. Atala számára, aki akkor 12–15 éves lehetett és részt vett a búcsúvacsorán, egy életre szóló élményt jelentett ez az éjszaka. A novellában feltör a soha vissza nem térő fiatalsága utáni visszavágyódás: „Mikor a fecske visszatér, akkor az én gondolataim is hazafelé szállnak. Nem tudom elhinni, hogy valóban kitavaszodik, ha én ott nem vagyok, hogy nélkülem is megtörténik a fa bimbózása, gyöngyvirág nyílása –, s azt gondolom, hogy a hazatérő fecske, a kikeletben kételkedve, újra visszafelé venné útját, ha jötténél az én dalom nem üdvözlőné. Oh, te soha nem feledt örökké szeretett, örökké siratott édes, kedves otthon! Ugy-e igazam van, te sem feledtél el engem; s’ mielőtt új tavaszra virulnál, bevárod hozzád siető gondolatomat, s mikor ligeteid zöldelni; erdőid árnyasodni fáid fakadni, vérágaid ébredezni kezdenek, mikor szunnyadó meződet a visszatérő fecske örömdala kelti fel

álmából, akkor neked is eszedbe jut a régi tavasz, a régi ibolyanyilás, a régi boldogság, a régi szerelem, az a régi dal, melyet egykor én és a fecske együtt daloltunk. A szavakat e dalhoz már rég nem találok; édes melódiája azonban meg-megzendül néha álmaimban, s akkor újra szivom áldott levegődet elvegyülve az egyszerű, fehér gyepszegfűcske, a gyógyerejű zsálya, kedélyes levendula szivüditő illatával; akkor látom szőlőhegyektől körülölelt, hűvös, árnyas völgyedet, napsugártól aranyos halmaidat, látom újra rózsapiros, harmatozó hajnalodat s csalogánydalos éjszakáid csillagragyogását; álomban látom, hallom, szivom, érzem újra üdveidet, elveszett édenem! s eltemetett tavaszom, álmaim, halottaim újra fölélének.” (KISFALUDY Atala: *Mikor a fecske visszatér*. In KISFALUDY Atala: *Rajzok*, Budapest, Franklin, 1879. – a továbbiakban *Mikor a fecske*) A talán túl hosszú idézet érzékeltetni tudja azt a vonzalmat, amit valaki egy letűnt világ, és az iránt a ház iránt érezhetett, amelyben született.

A Mócsy család leszármazási vonalaival egyébként az Antalokhoz kötődött. Sulyok István feleségül vette az Antal-ősöktől származó Vázsonyi utódot, Bóka Évát. Vázsonyi Magdolna ugyanis Bóka Jánoshoz ment feleségül, Bóka Éva apjához. Házasságukból született Sulyok Mária 1793-ban, akit Mócsy János kunszentmártoni református lelkész vett feleségül. Házasságukból 10 gyermek született, egy részük nem érte meg a felnőttkort. Amikor Mócsy János meghalt, Sulyok Mária Kötcsére költözött, s átvette azokat a birtokrészeket, amelyek az öröklődés útján rá estek, azaz amelyek az egykor hatalmas Antal-kondomíniumból a Mócsy család számára megmaradtak.

Az Antal család ágainak szétválása, a beházasodások és a visszaházasodások labirintusa miatt a valóság ennél sokkal bonyolultabb. De így érthetőbb, hogy a fentieket olvasva, Atala novellájában miért négyen ülnek a kártyaasztalnál azon a bódító, szerelemtől átítatódott éjszakán. Négy unokatestvér és három másodunokatestvér: Jancsika, Mici és Atala. Az öregek bent, a kerek, diófaasztalnál kártyáznak, a fiatalok pedig kint, a teraszon élék át azt, amit átélni szoktak. Május, s a múltó éjszaka titkokat rejt. Atala elbeszélése szerint a szerelem a két másodunokatestvér, Mici és Jancsika között szövődik: „Éj van. Egyike a te májusi éjszakáidnak, édes szülőföldem, oly áhítatos, csendes, mint egy imádság, oly mennyeien békés, mint egy angyaloktól őrzött gyermek álma. De míg künn a természet mély álomban szendereg, benn a máskor ily késő éj idején rég elnémult házban, szokatlan zaj, mozgás, járás-keles van még” (KISFALUDY Atala: *Mikor a fecske*). Útra készülődnek. A búcsúvacsora vendégserege eloszlott már, még égnek a gyertyák, de már nem fekszik le senki. „Az asztal körül ül a nagynéni, a három nagybácsi és – duliznak. Hogy mi a duli? Hát a legszebb kártyajáték a világon. Hogy miként megy, azt már elfeledtem, csak arra emlékszem, hogy mikor a legbarátságosabb szoba legkedélyesebb gömbölyű asztala körül a legvidámabb arcok mosolyogtak, mikor nyeresnél, vesztésnél egyaránt a legderültebb kacagás hangzott, s közben vig tréfából szelid bölcsesség, okos szóból nyájas szeretet sugárzott... [...]

És kint a verandán? „A csillagfénytől világított veranda clair-obscurjében csak homályosan látjuk a két »gyermeket«. Most azonban az ebédlő ajtón kilép a

cómama, egyik kezében nagy pohár puncsot, másikban égő gyertyát hozva, megvilágítja a veranda folyondár-koszoruzta oszlopait, köztök a nagy, bimbókkal ellepett leanderfákat s azokon túl a kis virágos kertben egy-egy szellőtől ringatott bólíngató rózsát. Az ebédlő ajtó melletti falnál nagy ó-divatu bőrkanapén nyújtózkodik egész öntudatlan udvariatlanságában Jancsika. Szőke fejét a vánkosra hajtja, s félig nyitott olajbarna szemei, nem tudni álmosan-e vagy álmadozva, merengnek a távol rezgő csillagokon. A kanapé előtt alacsony széken ül Mici, karjaival közel Jancsika fejéhez, a vánkosra támaszkodik, s állának gödröcskéit két kis tenyerébe rejti. Fényes, barna haja két nagy, nehéz fonatban félig felbomolva a földet érinti. Néhány évvel fiatalabb csak mint Jancsika, de parányi, lenge, gyermek alakja, rózsabimbó-arca nem sejteti, hogy már tizenöt esztendő. Ajka körül – ha nem nevet is – ezer születendő, fejlődő, bimbózó mosolygás sejtelve dereng, míg hamar könybe boruló, nagy, komoly szemei annyi váró, vágó, követelő kérdést rejtenek, mintha a nagy égboltozatnak csillagmiriádja sem tudna megfelelni e két kis földi csillagnak. Ő azonban most hátat fordít a csillagok égnek, s tekintete Jancsika arcán függ.” (mindkét idézet: *Mikor a fecske*)

Szükséges, hogy ennél a fényesre polírozott asztalnál megálljunk, és az érintett kúriák mellé egy ötödiket is felvegyünk, ez pedig a Vásártéri út 7. számú kúria, a 166-os helyrajzi számon. Ezt a Kazayak építették, ugyanúgy, ahogy a Mócsy-kúriát is. A két épület egymás mellett, mintegy ötven méter távolságban áll. Lényegében egy kiterjedt, csonka család lakhelyéül szolgáltak, akik egységben és szeretetben éltek, de két épületben. „Két nagybácsi –, unokatestvérek, mindkettő. János s ezért az egyiket Johannesznek hívják –, óriás termetökkel, szemök parancsoló tekintetével inkább illenének hőskölteménybe, mint kártyaasztalhoz; a harmadik nagybácsi Antonius, a szelid bölcs, a nagy tudós; ki valódi életét az ó-kor hősei közt éli, s a jelent csak úgy álmodja át –, rövidlátó, gyermek, tétova szemeivel, melyek egész nap Horác ódáit és Pindár győzelmi énekeit olvassák...” (*Mikor a fecske*)

Nevesítve a négy kártyajátékost: Kazay János, Mócsy János, Mócsy Antal és Mócsy Eszter. A három utóbbi nyilvánvalóan a Mócsy-kúriában lakik, az előbbi, Kazay János a sokkal nagyobb Kazay-kúriában. De átjárnak egymáshoz, együtt élik az életüket. Antonius, földmérő a foglalkozása, de az elvarázsolt antik filozófus, Phaedrus első magyar fordítója. Mócsy Eszter nem ment férjhez, testvéreivel élt egy fedél alatt, s Ányos Klára halála után átvette a nagymama szerepkörét, amit már korábban is „pótnagymamaként” játszott. „A nagynéni pedig – oh, te minden nagynéni közt a legszeretettebb, legmegsiratottabb, legelfeledhetlenebb, légy megáldva koszorus sírodban, melynek örökzöldjét soha ki nem apadható könyvek áztatgatják! – a nagynéni, ki megmaradt agglegény bátyáinál aggleánynak, hogy ápolójuk, társnőjük, hogy anyjuk legyen, ki szüzi keblében anyai szívvel még ezeken kívül anyja volt három családos nővér számos gyermekének, kiket mind ő tartott a keresztvizre, s köszönetül az a sok édes-mézes gagyogó kis száj sajtáságos madárnyelvén keresztmama helyett elnevezte »cómamának« s a már megnőtteknek és az unokáknak is »aranyos cómamája« maradt ő mindenkoron.” (*Mikor a fecske*)

Menetrendszerűen közlekedik a nagy ebédlőben folyó kártyaparti és a veranda között, kávéfőző, kiszolgáló, „felügyeli” a verandán beszélgető, énekelgető fiatalokat. Az agg Mócsy Antonius közben elalszik, de ugyanígy a két fiatal is. Aztán felébrednek és tovább énekelnek. Majd eljő a 3 óra, az indulás ideje, a családfő, Mócsy János intézkedik, a „cómama” végrehajt, üzennek a kocsisért, Jóska, a kocsis jön, kilesi, hogy mit csinálnak a fiatalok a verandán, s megállapítja, hogy a Mici kisaszony olyan szépen „danút”, mintha „énektől vóna”. (Merthogy Kötcsén „énektől” még ma is csak a templomban szoktak.)

És akkor átélnek egy varázslatos természeti jelenséget, a napfelkeltét. Tizenkilenc századi mélyromantikájával Atala így emlékszik erre az öt lelkileg még idős korában is megmozgató jelenetre: „Még mindig éj volt, s kelet felé sem derengett semmi világosság, de már ezer édes titokzatos sejtelem reszkette át az eget és földet. A csillagok ködfátyolos, elhaló fényben rezegtek, mint megannyi epedő tekintet. A távol bokrokban egy-egy halk, dallamos hang zendült meg; lomb árnyában csalogányok álmodták első rimeit a nagy szerelmi dalnak, melynek első versszakai évezredek óta sejtelemtől, vágytól, üdvtől áradoznak, vége pedig évezredek óta búbanatos, kesergő, zokogó panasz.” Majd: „Most keletről az első halvány fény Jancsika hátrahanyatlott fejére szállt, megvilágítva tiszta, széles homlokát, melyen már a férfiaság komoly méltósága mutatkozott, sőt összenőtt sötét szemöldein a férfi dacz és büszkeség is látszott, míg gyermek ajkai a pelyhedző bajuszocska árnya alól az első ifjúság üde bájában nyiltak. [...] Egyszerre az eget aranszegélyzetű rózsás felhők borították, biborfény özönlött az egész vidékre, s mintegy varázsszóra fölrezzent az egész természet, megrezdült, megmozdult, megelevenült minden fűszál, minden ág, minden viráglevél; fent és alant pezsgő élet támadt, s lőn olyan harmatcsillogás, virágillatozás, szellősóhajtás, bogárzsongás, madárrebbenés, csevegés és csicsérgés, hogy Jancsika ámulatlan emelkedett fel fekvőhelyéről, s a még mindig alvó, könnyű, hullatag kis Mici, e hirtelen mozdulatára, kebléről a vánkosra hanyatlott” (Az idézetek végig *Mikor a fecske*). És ezzel a búcsúest bennünket érdeklő története véget is ér.

Kúriák és ámbitusok

De a kérdés megválaszolása még várat magára: hol van tehát Kisfaludy Atala, Kötcsé költőnőjének a szülőháza? Fenntartva, hogy Atala fikciós emlékezése a tényleges valóságot tükrözi és elbeszélése megfeleltethető az egykori tényleges helyszínek, térjünk vissza a négy lehetséges ház vizsgálatához.

Az első feltételezés, hogy a 317-es helyrajzi számon álló Miklós-kúria lenne az, több okból nem lehetséges. Az egyik az, hogy az épület akkor még a Kerkápoly család tulajdona. Miklós György veszprémi ügyvéd ugyanis benősült a Kerkápoly családba. Felesége, Kerkápoly Etelka korán, 1851-ben, valószínűleg gyermekágyi lázban meghal. A ház ráadásul nem is nemesi lakóház, hanem cselédház. A portán még két cselédház is van, az egyik a dombon, a másik közvetlenül a faluba bevezető Kossuth

Lajos utca mellett. Csepinszky Mária szerint Miklós György és felesége a Magyar utcában lakott. A mai házszámozás szerinti 18. szám lehetett ez, ami a fent említett ősi „faluderek”, az ősi Antal-kúria házhelye, szemben az evangélikus fatemplommal. Igaz ugyan, hogy az alapító, Antal János kezén az alapítás évében még csak preaduiumok, puszták voltak, de „támaszpontnak”, uradalmi központnak Kötcsén is lennie kellett. Az 1782-es katonai térképen két olyan épület is látható ezen a ponton, amelyek nem az utcára merőlegesen állnak, hanem az utcával párhuzamosan, távolabb attól.

De Csepinszky szerint az is lehet, hogy a Hősök tere 1. szám alatti telken álló kisebb kúriában, amely Kerkápoly István tulajdonában volt. Ugyanakkor az is tény, hogy az 1858-as kataszteri térképen csupán egy L-alakú nagy épület látszik, másik kúriaépület viszont nem.

Miklós György ügyvédi praxist folytatott, amikor átköltözött a Magyar utcából a mai Kossuth Lajos utca 22-be, az alsó cselédház pedig ügyvédi iroda céljára szolgált. Később elbontották, helyén jelenleg is téglatörmelékek, cserepek, vasdarabok kerülnek elő, akadályozva a konyhakerti művelést. Valamikor az 1870-es években lehetett az, hogy Miklós a fenti jókora cselédházat kúriává építtette át. Az 1858-as Kötcsé-térképen a házhoz közepén hozzáépített, oszlopokon nyugvó ámbitus még nem látszik.

A fenti cselédház 18. század végi építésére több jel utal. Az 1782-es katonai térképen még nincs jelölve, később azonban igen. A ház északi traktusában lévő nyílászárók, főleg az ajtók stílusa egyértelműen 18. századi eredetre utal. A hátsó traktusban még mindig működik az a szabadkonyha (füstökonyha), amely pusztá létezésében is ellentmond az 1870-es évek kúriaépítési szokásainak. A hetvenes években lezajló hozzáépítés inkább a déli traktusban látható, illetve abban, hogy az akkori divat szerint ámbitus került a házhoz. Mindezek szerint Miklós tehát a Kerkápoly cselédházakat átalakította és használta. Volt tehát ott egy keleti tájolású ámbitus, amely tökéletesen megfelelt volna Atala leírásának, de a románc a két fiatal között nem itt játszódhatott le, azon egyszerű oknál fogva, hogy ez az ámbitus akkor még nem létezett. Mindettől függetlenül a fő ellenérv az, hogy a Miklós és a Kerkápoly családok, valamint a Kazay és a Mócsy családok között különösebben bensőséges, családias viszony nem létezett.

A másik feltételezés szerint a szülőház a Hősök tere 1. szám alatti kúria (Hrsz. 87.) volna. De ezt a lehetőséget két momentum is kizárja. Az épületet a nagymama, Ányos Klára a 19. század elején eladta Kiss Sámuelnek, aki 1854-ben bekövetkezett haláláig itt lakott, és közeli rokoni kapcsolatban nem állott a családdal, valószínűleg haszonbéres földekből élt. Az L-alakos alaprajzú épületen teraszos kiszögellés nem látható, ráadásul kelet felé a Jegyzőkert magaslata elzárja a kilátást.

A Vásártéri úti Antal Farkas-kúria, tehát a negyedik variáció semmiben sem felel meg Atala leírásának: a ház ott északi tájolású, verandája, ámbitusa sosem volt. A bejáratnál pedig nincs tágas ebédlő, mint a Sósdombi úti házban, és nem mellesleg, a rokonsági fok is igen távoli.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy véleményem szerint a szülőház a mai 20. számú ház volt a Sósdombi úton. Az is ezt erősíti, ahogy Atala leírása befejeződik, és az édes-kedves otthont emlegeti: „Hogy mi lett a vége? – Arról a visszatérő fecske nem dalol, mert ő a telet nem várja be soha, s az én hazafelé szálló gondolatom csak egy tavaszt, csak egy hajnalt akart visszavarázsolni. Azt úgy is tudjuk mindannyian, hogy minden tavaszt hervadás, minden hajnalt éj követ; de csak egy évre, csak egy életre nem virul több tavasz, s habár »egy napnak nincs két hajnala« s »a szív csak egyszer szeret«, azért a tavasz, a hajnal, az ifjuság, a szerelem mindig újra és örökre élnek:

»Keine Schwalbe bringt, keine Schwalbe bringt
Dir zurück wonach du weinst, -
Doch die Schwalbe singt, doch die Schwalbe singt
Im Dorf wie einst.«

[»Nem jó vissza soha semmi,
hiába sírsz utána,
csak a fecske száll, csak a fecske száll
falunkból most is messze tájra.«]

S azért mikor a fecske visszatér, szállj vele te is hazafelé vágyó gondolatom! Keresd fel az édes-kedves otthont, a kisdéd falut, a magányos házat, virágos kis kert, s ha félig nyílt, hajnaltól piruló, harmatos rózsát látsz: üdvözdöl nevében!” (*Mikor a fecske*)

Ha pedig ez a ház az édes-kedves otthon, akkor minden valószínűség szerint a Mócsy-kúria az a ház, amelyben Atala megszületett. Hiszen más kúria nincs, más veranda nincs, más keletre nyíló ablakok nincsenek a felsoroltakon kívül.

A Mócsy-ház tényleg „magányosan áll”. Ha a korai térképekre tekintünk, az 1830-as évek végén a Sósdombon még nincsenek házak, a házsor valahol a „birkásháznál” véget ér. A Mócsy-kúria mellett ott a másik, ugyancsak a Kazayak által épített, nagyobb alapterületű kúria, de e kettőt a fent elmondottak alapján úgy tekinthetjük, mint amit „együtt laknak”, ezért aztán az a furcsa helyzet áll elő, hogy a két család között fennálló életközösség miatt a kúriák ketten, együtt magányosak. Van ilyen ma is. Mindegy, hogy mi van bejegyezve a telekkönyvbe. A lényeg az, hogy valami fajta életviteli demokrácia legyen. Hogy ha hajnalodik, a harmatcsillogás, a virágillatozás, a szellősóhajtás, a bogárzsongás, a madárrebbenés, a csevegés és a csi-csergés egyformán élménye és része legyen a sok szeretetben élő ember életének.

Talán így fordítható le Kisfaludy Atala hangsúlyozott üzenete az utókornak.